

Довжок Т. В.,

*кандидат філологічних наук,
викладач*

*Міжнародної IT-компанії «Інфопульс-Україна»;
викладач польської мови у відділі Language Courses and Consulting
Школи польської мови при Польському інституті в Києві*

ПЕРСПЕКТИВИ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО МЕТОДУ В СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ ПОЛОНІСТИЦІ

Формуванню постколоніалізму як методології й новітньої системи мислення передували закономірні процеси у світовій гуманітаристиці. Для нас важитимуть кілька з них. Передусім – «культурний злам» [2, с. 42], під яким розуміємо зближенням літературознавства й літературної критики зі сферою культуролого-антропологічних, філософських, психологічних і гендерних досліджень, започатковане у другій половині ХХ століття зокрема студіями Мішеля Фуко, Жако Дерріди, Цветана Тодорова, Юлії Крістевої, Жилія Дельоза та інших. За спостереженням Ришарда Ніча, цей період ознаменований фундаментальною зміною перспективи, в якій література вже НЕ мислиться як текст ПРО культуру, а як ТЕКСТ самої КУЛЬТУРИ [8, с. 45]. Відповідно вона не говорить ПРО, а сама Є суб'єктом, який імплікує проблеми індивідуальної й національної ідентичності, формує самосвідомість у напрузі між Я та Іншим, занурена у тілесність, дає вираження любові й екстазу, болю і страху смерті тощо. Це нове бачення літератури спричинилося до своєрідної «антропологізації літературознавства», під яким розуміють включення до інструментарію критичних студій категорій людського досвіду, пов'язаних з тілесною, психологічною, віковою, гендерною, національною, етнокультурною ідентифікацією.

Друга важлива для нас світоглядна зміна полягає у формуванні новітнього розуміння культури як інтегрованої мозаїки оповідей, образів і практик, де головною цінністю є збереження різниць і повага до Іншості. Феномен сучасної культури нерідко характеризується поняттям гетерогенності, хоча європейські й світові політичні реалії останніх років ставлять під сумнів, здавалося б, успішно сформовану цивілізаційну парадигму. Проте саме увага до голосу Іншого, що йде у парі зі сприйняттям літератури як учасника внутрішньокультурного діалогу дозволила сформуватися найбільш ревізійністським напрямом

літературно-критичних студій кінця ХХ ст., серед яких і постколоніалізм, який є частиною ширшої течії *cultural studies*.

Постколоніальний інструментарій якнайкраще лягає на ґрунт дослідження своєрідності культур народів Центрально-Східної Європи, які, надовго позбавлені державності, перебували під владою чужих культурних взірців, вимушено мімікуючи задля самозбереження, а водночас формуючи дискурс опору поневоленню. Після демократичних перетворень кінця ХХ ст. тотальний російсько-радянський наратив нарешті було піддано глибокій ревізії і дослідники нарешті вдалися до розшифрування культур (літератур), які розвивалися під владою Російської й Австро-Угорської імперій, а пізніше – Радянського Союзу, відстежуючи їхню постімперську специфіку.

Усім нині відома праця американської славістки Еви Томпсон «Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм» (*Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism*; українською вийшла 2023 року у перекладі Ярослави Стрпихи і Марії Корчинської), присвячена реконструкції «великоросійського» літературного наративу від початків його становлення до сучасності. Дослідниця демонструє, як імперський організм задля підтримання символів власної єдності-величі вдається до механізмів «риторичного поневолення» [10, с. 21].

Польська література дає нам багатий матеріал для відкриття механізмів культурного (передусім російського) домінування на теренах Центрально-Східної Європи. У той час як польський романтизм з його ушлявленням жертвовного протистояння темній імперії зла вкладається у програму радше антиколоніального дискурсу, так само як героїко-історична проза «для зміцнення сердець» Генрика Сенкевича чи соціальний роман Болеслава Пруса, то вже польська «заангажована література» періоду ранньої ПНР (після 1945 року) на чолі з Вандою Василевською (зразки «виробничого роману», «воєнна проза», яка грала на темі «великої поразки польської буржуазії 1939 року», засуджуючи Варшавське повстання) має всі прикмети нав'язаного ззовні, чужорідного наративу, який ушлявлює здобутки завойовника, а водночас знецінює національне протистояння фашизму і право Польщі на самовизначення.

Ревізія критичної думки у цій царині розпочалася від студій Клар Кавенаг [3] і Даріуша Скурчевського [9], які привернули увагу до постколоніальної природи (про)советського літературного наративу і наголосили на необхідності розбудови «дискурсу постколоніальної Польщі» у контексті ширшого усвідомлення впливу механізмів влади на культури Центрально-Східної Європи [9, с. 111]. Задекларована дослідниками потреба відкриття т.зв. «Другого світу» як жертви культурного поневолення викликала досить гостру полеміку

у польському літературно-критичному середовищі. У ній найбільш вагомими були позиції Александра Ф'юта, який нині відомий передусім як дослідник творчості і біограф Чеслава Мілоша, і Марії Яніон, відомої своїми ревізійністськими інтерпретаціями польського романтизму.

Ще далекого 1999 року Александер Ф'ют написав знакову у своїм часі книжку «Бути (або не бути) центральноевропейцем» на матеріалі творчості письменників Mitteleuropa від Станіслава Віткевича до Данієля Кіша. Відверто полемізуючи з Клар Кавенаг у статті, затитулованій риторично «Колонізація? Полонізація?», А.Ф'ют застерігає від спокуси звичного міфотворення, наслідком якого стане подальша провінціалізація культури, адже, на думку дослідника, подібне мислення веде до «утвердження, на цей раз в іншій системі понять (постколоніальній – Т. Д.), традиційного і вже досить сильно впливаючого образу Польщі-жертви, яка невинно страждає, віками гноблена загарбниками. Мартирологічний упир, вбраний у трохи підновлений постколоніальний костюм, це справді не надто привабливе вивидище...» [4, с. 32].

Марія Яніон, деконструюючи романтичний міф польського месіанізму у книжках «До Європи? Так. Але разом з нашими померлими» (2000), «Несамовита слов'янщина» (2006), *de facto* дає ствердну відповідь на обидва риторичні питання дослідника. Адже наротив страждання й покути за прийдешне визволення від тиранії нерідко супроводжує оповідь глорифікації, яка є хранилищем пам'яті про славні часи багатокультурної Речі Посполитої Двох Народів – «твердині західної цивілізації», «вартового християнських цінностей», «останнього оплоту християнства», який захищає Європу від варварських орд зі сходу. Подібний образ утверджувався в польській літературі сарматського бароко і був пізніше підхоплений романтиками – вже в іпостасі обітованої батьківщини, за яку страждали у Сибіру (*Ангеллі* Юліуша Словацького) чи в казематах (*Дзяди* Адама Міцкевича), де «крихту хліба підносять із землі в пошані...», як писав Ципріан Каміль Норвід, висловлюючи своїм «тужу я, Господи тужу за волею й за вітчизною польських митців Великої еміграції».

Ідеалізоване уявлення про могутню державу, колись населену численними народами, які собі мирно жили і розвивалися під мудрим правлінням Ягеллонів, стало одним з важливих підмурівок розбудови польської ідентичності після здобуття Польщею незалежності 1918 року. Юзеф Пілсудський покликався на «ягеллонську ідею», вбачаючи її втілення у федеративному устрої II Речі Посполитої зі Львовом і частиною західноукраїнських земель. Відповіддю на цей запит у літературі стала популяризована у період Міжвоєнного

двадцятиліття «кресова проза», яка оповідала про долю польської шляхти на українських чи литовських пограниччях, послуговуючись відомим топосом «твердині культури і віри».

Відгукуючись на тезу Марії Яніон, професор Ф'ют замість відкриття «дискурсу постколоніальної Польщі» у виданні Скурчевського пропонує взятися до реконструкції «польського колоніального дискурсу» [4, с. 263], що разуче змінює перспективу огляду явища. Невдовзі (2006) Богуслав Бакула, критик центральноєвропейського феномену у літературі, формулює теоретико-методологічні критерії інтерпретації текстів, належних до кола «літератури кресів/літератури східного пограниччязя» у статті «Колоніальні і постколоніальні аспекти польського кресознавчого дискурсу» (постановка проблеми) (2006) [1]. Дослідник чи не вперше говорить про «колоніальну сідомість», в якій символіка кресів відіграє ревіталізуючу функцію. Йдеться про те, що у повоєнній польській літературі, після болісної для багатьох втрати східних земель («ампутована рука, яка досі болить фантомним болем» [6, с. 130]) кресовий дискурс стає площиною меморизації – збереження національної пам'яті про державну спроможність у часи комуністичного свавілля. Простежуючи тривкість патерналістичних взірців у системі художніх образів великого масиву повоєнної прози, яка претендує на осмислення ролі Польщі в історії ХХ століття і долі поляків, травмованих і переможних, подоланих і нездоланих водночас, Б.Бакула висуває тезу про те, що саме «дискурс кресів» є втіленням тієї супернаціональної історичної свідомості, яка формує польську ідентичність [1, с. 14]. Це відкриття демонструє новітній критичний підхід до національного дискурсу, вагомим голосом в якому є художнє слово, що відкриває перспективу демаскування й деконструкції міжнаціональних ураз у гуманітарній площині.

Відтак терапевтичним засобом задля формування самодостатньої європейської нації є «кардинальний поворот перспективи» [4, с. 33] у розгляді т.зв. кресового феномену, а насправді пограничного полікультурного конгломерату, який за ідеальних умов міг би послужити лабораторією дослідження мультикультуралізму у Центрально-Східній Європі. Вдячним матеріалом для подібного дослідження є література польсько-українського і польсько-литовського пограниччя: творчість польських письменників, найчастіше – вихідців зі східної Галичини, Львова, Буковини, Поділля, Волині або Литви чи Інфлянтів, які змальовують батьківщину у міфологізованому образі країни дитинства, Аркадії, зачарованого краю, вхід чи ключ до якого було назавжди втрачено з початком другої світової війни (проза Л. Бучковського, З. Гаупта, Ю. Стрийковського, М. Ваньковича,

А. Хцюка). І хоча у цій літературі справді можна натрапити на яскраві зразки досі живого колоніального наративу (проза В.Одоевського, Ю. Волошиновського), та все ж набагато більше у ній прикладів деконструкції автостереотипу засобами іронії, сатири, гротеску (проза А. Кусьневича, Т. Конвіцького, В. Гомбровича, драматургія С. Мрожека та ін.). У цій літературі переплелися численні культурні знаки, пов'язані, з одного боку – з протистоянням поневоленню, з другого – з культурною вищністю щодо інших народів. Це ті дві перспективи, які визначають спрямування постколоніальних пошуків на польському матеріалі, і поступ у цих дослідженнях є свідченням зрілості суспільства, яке прагне збудувати модерну націю.

Список використаних джерел:

1. Bakuła B. Kolonialne i postkolonialne aspekty polskiego dyskursu kresoznawczego. *Teksty Drugie*. 2006. Nr 6, S. 12–32.
2. Burzyńska A. Kulturowy zwrot teorii. *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy, pod red. R. Nycza, M. P. Markowskiego*. Kraków: Universitas, 2006. S. 41-93.
3. Cavenagh C. Postkolonialna Polska. Biała plama na mapie współczesnej teorii. *Teksty Drugie*. 2003. Nr 2/3, S. 60–71.
4. Fiut A. Kolonizacja? Polonizacja? *Spotkania z innym*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006. S. 29-40.
5. Janion M. Do Europy – tak, ale razem z naszymi umarłymi. Warszawa: Wydawnictwo Sic! 2000.
6. Jarzębski J. Exodus (ewolucja obrazu Kresów po wojnie). *W Polsce czyli wszędzie*. Warszawa: Wydawnictwo PEN, 1992. S. 129–147.
7. Markowski M. P. Postkolonializm. *Burzyńska A. Markowski P. M. Teorie literatury XX wieku*. Kraków: Znak, 2007. S. 549–563.
8. Nycz R. Cztery dyskursy literatury nowoczesnej. *Teksty Drugie*. 2002. Nr 4, S. 35–46.
9. Skórczewski D. Postkolonialna Polska – projekt (nie) możliwy. *Teksty Drugie*. 2006. Nr ½, S. 100–112.
10. Thompson E. *Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*. Kraków : Universitas, 2000.